

BULLARIUM

ROMANUM

PP. I. 2.

BULLARUM
DIPLOMATUM ET PRIVILEGIORUM
SANCTORUM ROMANORUM PONTIFICUM
TAURINENSIS EDITIO

LOCUPLETIOR FACTA

COLLECTIONE NOVISSIMA PLURIUM BREVIUM, EPISTOLARUM, DECRETORUM ACTORUMQUE S. SEDIS
A S. LEONE MAGNO USQUE AD PRAESENS

CURA ET STUDIO

COLLEGI ADLECTI ROMAE VIRORUM S. THEOLOGIAE ET SS. CANONUM PERITORUM

QUAM

SS. D. N. PIUS PAPA IX

APOSTOLICA BENEDICTIONE EREXIT

AUSPICANTE

EMO AC REVMO DNO S. R. E. CARDINALI

FRANCISCO GAUDE

TOMUS II

ab ALEXANDRO II (an. MLXI) ad ALEXANDRUM III (an. MCLXXXI)

AUGUSTAE TAURINORUM

SEB. FRANCO ET HENRICO DALMAZZO EDITORIBUS

MDCCCLIX

PRAEFATIO

TAURINENSIS EDITIONIS

Huiusce operis Editores Taurinenses Legum beneficio se uti velle, pro additionibus notisque, declarant, ita ut, sine eorum facultate, aliquid praeo iterum committere liceat nemini.

I. Quod olim ad Corinthios Paullus effatus est: *Praeterit figura huius mundi* ⁽¹⁾, illud universis sub caelo positis, quae orta occidunt et aucta senescunt, admodum quadrat, iis tamen exceptis, quae divina Iesu Christi religio spiritu vivificat suo, illustrat fulgore, potentia communit. Quam, praeter omnium creaturarum rerum ordinem, stabilitatem diuturnitatemque singulari Dei providentiae tribuendam nemo negabit, qui perpendat, naturae leges nulla posse superari virtute, nisi ab earum Conditore, qui *respicit terram et facit eam tremere; tangit montes et fumigant* ⁽²⁾. Magnae igitur a nobis Deo grates agenda, quod depositum credendarum et sperandarum veritatum Ecclesiae suae concreditum, longa nec interrupta saeculorum serie, ad nos usque manaverit sanctum, integrum, incorruptum, Romanis Pontificibus custodibus ac vindicibus.

Et re quidem vera, maxima in Oriente atque Occidente imperia penitus evanuerunt: imperatorum fortissimorum memoria, illustrium hominum institutiones, philosophorum inventa multo plausu ad caelum evecta, nullum fere liquerunt vestigium, ut flos campi, qui, prius quam evellatur, exaruit. Una Domini veritas immobilis perseverat, una manet in aeternum,

Nihil in hac rerum universitate non perire, una excepta Catholicae Religionis veritate, quam I. C. Ecclesiae suae concredit.

Quod exemplis, ex historia petitis, breviter declaratur.

(1) I Cor. vii, 31.

(2) Ps. ciii, 32.

Iesu Christo testante: *Caelum et terra transibunt; verba autem mea non praeteribunt* ⁽¹⁾. Quem, revera, latet nihil contra catholicam veritatem profecisse Iudaeorum perfidiam, idololatrarum furorem, consilia haereticorum? Ipsa namque et natura intrinsecus sua, quae divina est, et providentis Dei adiutorio, quo nusquam vacat, nec obscurari, nec minui, nec interire potest; ipsa quo gravius premitur, eo assurgit sublimius, quoque maiore adnusu evellitur, eo altius radices figit. Hinc factum est, ut quae ab christiani nominis osoribus ad ruinam parabantur arma, ea divinitus ad defensionem et salutem omni aevo conversa sint.

Namque Ecclesiae Patres et Doctores, qui strenue dimicarunt ut fidem ab hostium incursibus defenderent, numquam profecto tam copiose eloquenterque scripsissent, nisi effraenis haereticorum audacia eos ad scribendum impulisset: inde orthodoxa doctrina, novo quodam obiecto aggere, nec diripi potuit, nec cuiuslibet incursioni patere. Sancti illi homines, quum spiritu sapientiae ac timoris Domini pleni essent, nihil non attigerunt sacrae doctrinae, fundamentaque omnium rerum tam stabilia et inconcussa posuerunt, ut nihil optandum superfuerit; exque eorum scriptis et institutis, cum omnis veritas fidei, omnis Evangelii explanatio, omnis ecclesiastica eruditio sumi potest; tum tanta fluit varietas atque efficacia dicendi, ut nemo, sine illis, ad sacra studia satis comparatus possit accedere. Vis nihilominus illorum, quae est certe maxima, in ea nititur, quae est *columna et firmamentum veritatis* ⁽²⁾, una, sancta, catholica et apostolica Ecclesia, Romano Pontifice capite visibili, Iesu Christi in terris Vicario, *indefectibilis* et errare nescia; in qua, schola veritatis in Vaticano monte locata, Petri cathedra est, ubi Pontifex Maximus docens solvit vel ligat, curamque habens ovilis, pascit oves, pascit et agnos.

II. Veritatis licet haec sit indoles et natura, ut proprio quodam fulgore mentes hominum collustret, omnemque caliginem depellat, ut videant sublimia et infima, vera secernant a falsis, a turpibus honesta; eaque, cum cognoscitur, ardentes excitet amores sui, nihilo tamen minus quis illam gentes docebit? quis ab adversariorum impetu defendet? quis omnium

(1) MATTH. XXIV, 35.

(2) I Tim. III, 15.

Illam insuper defendunt Ss. Ecclesiae Patres et Doctores.

Ecclesiae magisterium in catholica veritate tradenda adorantur haeretici;

captui accommodabit? quis opinionum nubila dissipabit; gliscentes errores detegat; compescet audaces, pusillos confortabit? Totum hoc quantumcumque est, magnum opus et arduum, magisterium praestat Catholicae Ecclesiae, *castae et incorruptae veritatis sacrarium* ⁽¹⁾, quam qui non audierit, sicut ethnicum et publicanum habendum, Christus in Evangelio docet ⁽²⁾: magisterium et dictatura prorsus necessaria ad doctrinam, amotis praepedimentis, inviolate servandam. *Erit enim tempus, ut Apostolus loquitur, cum sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros prurientes auribus, et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur* ⁽³⁾. Haeretici equidem, vaferrimi homines et scelestissimi, ut populo Dei illuderent, cum placuit, ad dialecticae regulas omnia exigere se velle effutierunt; cum rursus placuit, omnem doctrinam reiicientes, nec intra fidei cancellos se contineri passi sunt. Quid, re vera, sibi non licere putarunt? in quae non manus intulerunt? quos non exsudavere labores, ut Ecclesiam Catholicam funditus everterent? Nihil tamen illorum profuit malitia. Scriptum est enim: *Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra Dominum* ⁽⁴⁾; et alibi: *Portae inferi non praevalebunt adversus eam* ⁽⁵⁾. Haec est Ecclesia docens, coetus nimirum Episcoporum, inter quos honoris et potestatis primatum obtinent iure merito Sancti Petri successores, quibus in illius persona dictum est: *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam* ⁽⁶⁾; et iterum: *Ego autem rogavi pro te ut non deficiat fides tua; et tu aliquando conversus confirma fratres tuos* ⁽⁷⁾. Utque omnis ambigendi tolleretur occasio, uni Cephae inter omnes Apostolos, post trinam amoris confessionem, Iesus ait: *Pasce oves, pasce agnos* ⁽⁸⁾. Hisce oraculis fulti Patres Ecclesiae, doctores ac theologi non

Sed nil proficiunt contra illius infallibilitatem.

(1) LIRIN. Comm. XXIII.

(2) MATTH. XVIII, 17.

(3) II Tim. IV, 3 et 4.

(4) PROV. XXI, 30.

(5) MATTH. XVI, 18.

(6) L. S. II.

(7) LUC. XXII, 32.

(8) IOAN. XXI, 15, 16 et 17.

modo divinae institutionis Sedem Pontificiam esse, ac supremum fidei morumque tribunal; sed etiam utroque honoris potestatisque primatu eam praefulgere fassi sunt.

Ecclesia docens, in conciliis, praesertim oecumenicis, adunata, fidelibus omnem aperit doctrinam.

III. Sublimia porro Ecclesiae Catholicae dogmata, veritates nimirum illae certissimae quae, Deo revelante, hominibus palam factae sunt, fidei speique nostrae fundamentum, nec non regula morum infallibilis, militantis Ecclesiae vitam, mentem, cor ipsum, si ita loqui fas est, constituunt; ut unusquisque iure merito cum regio Psalte queat canere: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis* ⁽¹⁾. Hanc vero lucernam accendunt, ponuntque super candelabrum Ecclesiae Patres in conciliis, praesertim oecumenicis, congregati, in quibus credenda sperandaque proponunt, iubentque agenda aut fugienda; qui sacri conventus docentem repraesentant Ecclesiam, quae, Spiritu Sancto afflante, nec falli nec fallere potest; quaeque multa et varia canonice definiens, verissime dicit: *Visum est Spiritui Sancto et nobis* ⁽²⁾.

Romani vero Pontifices totius Ecclesiae regimen in se ipsis habent.

Sed concilia, maxime oecumenica, nec quotidie nec ubique gentium possunt celebrari; quin et eorum nec semper necessaria nec opportuna convocatio. Non itaque satis fidelibus populis provisum fuisset, nisi Pontifices Romani, totius pontificatus culmen et fastigium, quotidianis Ecclesiarum hominumque necessitatibus, quotidianis item auxiliis irent opitulatum. In Romano igitur Pontifice resideat necesse est omnium Ecclesiarum sollicitudo, suprema in christianum gregem eiusque pastores iurisdictio, universarum rerum definiendarum potestas. Ipse sane convocat concilia, iis praesidet, eorumque acta confirmat: ipse custos canonum, executor et dispensator est: ipse dirimens dubia, vim sensumque legum declarat, definit controversias, leges ad fidei tesseram sancit. Perbellè itaque S. Irenaeus: *Ad hanc Ecclesiam, propter potiore principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est omnes qui undique sunt fideles, in qua ab his qui sunt undique conservata est ea, quae est ab Apostolis traditio* ⁽³⁾. Quod apertissimis verbis ad Damasum Hieronymus innuit: *Ego nullum pri-*

(1) Ps. cxviii, 105.

(2) Act. xv, 28.

(3) Contra haer. I. III, c. 3.

num nisi Christum sequens, beatitudini tuae, id est Cathedrae Petri, communionem consocior: super illam petram aedificatam Ecclesiam scio. Quicumque extra hanc domum agnum comedit profanus est ⁽¹⁾. Quo nihil verius.

Quorum acta obiter describuntur.

Romani siquidem Pontifices errores sensim in doctrinis gliscentes eradicarunt; novitates periculi plenas detexerunt, ostendentes qua eisdem occurrere posset via: libri noxiis opinionibus infecti ab ipsis censura notati, flammis damnati; abusus in loco sancto erumpentes sollicitè deleti; ab ipsis monachorum instituta sancita, ad commune commodum propagata; moxque, labentibus saeculis, a primaeva sanctitate desciscentia optimis legibus instaurata ⁽²⁾; ab ipsis militum Ordines, vel ad Loca Sancta e Turcarum tyrannide vindicanda, vel ad piratarum rapinas coercendas, vel ad barbarorum incursus propellendos adlecti, favoribus cumulati, perque orbem terrarum Domus Israël vindices positi ⁽³⁾. Academiae ad scientiarum bonarumque artium cultum fovendum, dilatandum, passim constitutae, doctoribus undique conquisitis, pingui ditatae censu: gymnasia et seminaria alumnis sacrorum pietate ac studiis nutriendis aedificata, omnique

(1) Epist. xv.

(2 et 3) Ex historiis peculiaribus cuiuscumque Ordinis seu monasticae institutionis apparet quae quantaque utilitates bonis artibus, litteris, scientiis hominumque societati, inde emanaverint. Argumentum hoc tam amplum tamque luculentum brevis praefationis non capiunt angustiae: lector asseverationis nostrae probationem sumet, *indicem* cuiuscumque voluminis Bullarii evolvens: ibi nomina discet tam Ordinum institutorum, quam Pontificum instituentium. Hic, coronidis loco, unum aut alium legentium meditationi commendamus auctorem, in primis autem: *Storia degli Ordini monastici, religiosi e militari, e delle congregazioni secolari dell'uno e dell'altro sesso, con le vite dei loro fondatori e riformatori; trad. dal franc. del P. Giuseppe Fontana, milanese, chierico regolare della Madre di Dio (Lucae 1737)* — Augustinum Cauchy, *Considérations sur les Ordres religieux* (Parisiis 1844) — I. M. Prat soc. Iesu, *Essai sur la destruction des Ordres religieux en France au dix-huitième siècle* (Parisiis 1845) — Aubertum Miraeum, *Origines equestrium sive militarium Ordinum* (Antuerpiae 1609) — *Militarium Ordinum origines et statuta, iconibus additis genuinis* (Maceratae 1823) — Bernardum Giustiniani, *Historie cronologiche della vera origine di tutti gli Ordini equestri e Religioni cavalleresche, dove si contengono tutte le imprese, croci, stendardi, abiti e capitolari di ciascun Ordine e Religione* (Venetiis 1672).

supellectile amplissime instructa ⁽¹⁾. Templata a Romanis Antistitibus ad Dei honorem erecta, amplitudine mirabilia, picturae atque musivi operis varietate exornata, micantia auro et gemmis ⁽²⁾. Obelisci, columnae idque

(1) Consule, Lector, historias omnes litterarias, tam universales quam particulares; videbis profecto, nullum fuisse Lyceum parvum aut magnum, nullam Academiam, Universitatem studiorum nullam, idque generis instituta, quae non fundarint, aut probarint, vel privilegiis ac favoribus prosequuti sint, gratiis divitiisque cumularint Romani Pontifices. Et quoniam longum esset seriem foundationum hinc retexere, satius erit unum aut alium innuere scriptorem, quem ad rem utiliter quisque poterit perlegere. — Hurter Fridericus Emmanuel, *Rome* (Probatopolis 1855), et *Geschichte des Papst Innocenz III, etc.* (Hamburgi 1834-42) — Renazzi, *Storia dell'Università degli studi di Roma, che contiene anche un saggio storico della letteratura romana dal principio del secolo XIII sino al declinar del XVIII.* — Bettinelli Xaverius, *Risorgimento d'Italia negli studi, nelle arti e nei costumi dopo il mille* (Bassani 1786) — Muratori Antonius Ludovicus, *Dissertationi sopra le antichità italiane* (Mediolani 1751), in quibus perlegendae sunt praesertim xxiv, xl, xliii et xlix — Du Boulay Caesar Aegasius, *Fondation de l'Université de Paris par l'emp. Charlemagne; De la propriété et jurisdiction du Pré-aux-Clercs; Mémoires historiques des Bénéfices qui sont à la présentation et collation de l'Université de Paris* (Ibid. 1656-73) — Moroni Caietanus, *Dizionario di erudizione storico-eccelesiastica* (Venetiis 1839-59) — De Savigny, *Histoire du Droit Romain au moyen âge* (Parisiis 1839) — Mazzetti Seraphinus, *Memorie storiche sopra l'Università e l'Istituto delle scienze di Bologna, e sopra gli stabilimenti e corpi scientifici alla medesima addetti* (Bononiae 1840) — Thomas Vallauri, *Storia delle Università degli studi del Piemonte* (Augustae Taurinorum 1845-1846) — Ioannes de Giovanni, *La storia de' Seminari clericali* (Romae 1747) — Theiner Augustinus, *Geschichte der geistlichen Bildungsanstalten* (Maguntiae 1835) — Eminent. Card. Morichini, *Degli Istituti d'istruzione in Roma*, alique fere innumeri.

(2) Perpauca hic ex plurimis, quae dici possent, adnotabimus. Ecclesiam S. Hadriani Romae Honorius I (630) aedificavit, ampliavit Hadrianus (780), ornavit Anastasius III (912): S. Agatae in Suburra (seu Suburbio) vetustate collabentem refecit Gregorius Magnus (593): S. Agnetis extra moenia musivo opere egregio, quod et hodie miramur, honestavit Honorius I (628), Paulus V ciborium marmoreis columnis (1616) extruxit, Card. Alexander Medicus, postea Leo XI (1600) picturis decoravit parietes: S. Angeli in Summo Circi (aut in Piscinula) reaedificavit Symmachus (500), qua diruta, splendidiorem erexit Stephanus III (752) in antiqua Octaviae porticu. Pelagius I basilicam Ss. XII Apostolorum disiectam ac fere deletam de novo condidit, pretiosis columnis multoque alabastrite ac porphyrite, concedente Narsete, ex Constantini thermis ablatis; quam postea ditarent Leo III, Martinus V, Sixtus V et Clemens XI, qui an. mōccii novam, veteri vastata, amplioremque exivit, in qua admiranda sunt quae pinxere Melozzo da Forlì et Sandro Botticelli, quaeque sculpsit aetatis nostrae Phidias, Antonius Canova. S. Clementis in via Labicana, ubi

generis aegyptia et graeca monumenta effossa e terra, in plateis execta urbibus ornandis: statuae, pretiosaeque totius antiquitatis reliquiae accuratissime collectae, in musea ad studentium utilitatem conlatae; ut dici merito

domus eiusdem Pontificis, basilica illustris aedificata est, pulcherrima structura, musivo opere et alexandrino, numidico marmore, alabastrite et leucostico, ornata postea picturis percelebris florentini magistri Masaccio, curantibus Clemente I, Silvestro, Leone, Gregorio M., Pasquali II, Clemente XI, aliisque. S. Crucis in Hierusalem, in aedibus Sessorianis, post Constantinum M., reaedificavit, amplificavit, ditavit Gregorius II et Lucius II, nec non Innocentius VIII, Sixtus V et Benedictus XIV; fornicem absidis pictura investivit Pinturicchio. S. Georgii in Velabro, quae et basilica Semproniana, Gregorius IV augustiorem reddidit, porticum marmoream fecit, picturis venustavit; Bonifacius VIII (1295) absidem illustrari pictura Giotti voluit. Lateranensem Basilicam cunctarum matrem et caput ecclesiarum, a Constantino M. et S. Silvestro, an. cccxiv, erectam, sequentibus saeculis auro, gemmis, pictura, marmore, vermiculato opere magnificentissime excoluerunt, locupletarunt Leo I, Theodorus I, Sergius I, Ioannes XII. Nicolao IV regnante, Iacobus seu Minus da Torrita musivum absidis opus duxit, perfecitque Iacobus da Camerino. Martinus V opere vermiculato stravit, picturis Petri Pisaurensis, veteribus evanescentibus, exornavit; Pius IV duas turres adstruxit: Sixtus V porticum, conclavia, aedes Sacri Palatii aliaque complura: Clemens XI, inter alia, duodecim apostolorum marmoreas statuas dedicavit: Benedictus XIII, tectorum contignationibus quaquaversus refectis, sacras aedes addidit: Clemens XII frontem basilicae cum pronao extruxit pulchritudinis vere admirandae, adposita Constantini M. statua marmorea ex eiusdem imperatoris thermis defossa; alique Pontifices Maximi certatim operam navarunt ut novo cultu hoc templum decorarent.

At artium pulchrarum asylum Vaticana Basilica et Sacrum Palatium vere dici possunt, in quibus columnae leucosticae ac porphyreticae, cenotaphia ex alabastrite aut numidico marmore, statuae ex pario, vel aere deaurato, ornamenta innumera ex onychio lapide, iaspide et topazio, argento auroque mire caelato, aliaque id genus pretiosa ita abundant, ut praesentibus posterisque sit obstupescendum. Hic Raphael Urbinas, Petrus Perusinus, Iulius Romanus, Titianus Vecellius, Leonardus Vinci, Guido Reni, Dominicus Zampieri, Fr. Bartolomaeus Della Porta, Andreas Van-nucchi, Michaelangelus Buonarroti: hic Arnolfus di Lapo, Minus a Fesulis, Antonius Pollaiuoli, Andreas Pisanus, Guillelmus Della Porta, Laurentius Bernini, Antonius Canova, Albertus Thorwaldsen; hic Carolus Bramante, Iulianus a S. Gallo, Balthassar Peruzzi, Iacobus Vignolius, Dominicus Fontana, Iacobus Della Porta, Carolus Maderno, Laurentius Bernini monumenta bonarum artium reliquerunt multitudine fere innumerabilia, praestantia cum graecis comparanda. Quo in argumento plura prosequi nihil opus est. Unum addemus: Pontifices Romanos omni aevo pulchrarum artium monumenta aut vetustate collabentia, aut barbarorum manibus deleta, aut incendiis absumpta, aut motibus terrae quassata, restituisse noviterque amplificasse. Hoc praestitit Innocentius I post Alarici depopu-

possit pulcherrimas artes, partim temporum iniuria attritas, partim barbarorum manibus deletas, Romanorum Pontificum cura, quasi ex inferis revocatas, in novam lucem fuisse prolatas ⁽¹⁾. Bibliothecae libris, codicibus

lationem, an. ccccx; hoc S. Leo M. post Genserici incendia; hoc Clemens VII, Paulus III alique post depopulatam Urbem ab exercitu Caroli V. — S. Symmachus, saeculo v labente, mille quadringentas sex et nonaginta pondo libras argenti pro templis exornandis fudit; quod et de S. Hormisda (515) et de Honorio I (628) nec non de S. Zacharia (750) legimus. Hadrianus I, qui diem obiit supremum an. dcccxcv, bismille quingentas octoginta auri pondo libras, ac nongentas septem argenti in unam Vaticani basilicam contulit; fere totidem in Ostiensem! Atque si a priscis ad recentiores Pontifices oculos convertamus, suppare hos illis inveniemus. Satis sit nominavisse Leonem XII, Pium VIII, Gregorium XVI et Pium IX, fel. reg., qui S. Paulli extra moenia incendio penitus absumptam basilicam ex cineribus in novam lucem revocarunt, quæ non modo veterem a Constantino M. an. cccxv aedificatam, sed omnes alias, si Vaticanam excipias, longissime superat.

Lector, si vacet, consulat sequentia: Ioannis Ciampini, *Vetera monumenta in quibus praecipue musiva opera, sacrarum profanarumque aedium structura, ac nonnulli antiqui ritus disputationibus iconibusque illustrantur, una cum synopsi historica de sacris aedificiis a Constantino Magno constructis* (Romae 1690-99, 2 in fol. vol.) — Martinelli, *Roma ex Ethnica Sacra* (Ibid. 1653) — Octavii Panciroli, *I tesori nascosti dell'alma città di Roma* (Ibid. 1600) — Petri de Sebastiani, *Viaggio sacro e curioso delle chiese principali di Roma, ove si nota il più bello delle pitture, delle sculture, ed altri ornamenti* (Ibid. 1683) — Ioseph Vasi, *Tesoro sacro, cioè le basiliche, le chiese, i cimiteri e i santuari di Roma* (1771) — Francisci Hier. Cancellieri, *Descrizione della Basilica Vaticana* (Ibid. 1788); *De Secretariis Bas. Vatic.* (Ibid., eodem anno, 4 vol.) — Dominici Fontana, *Del modo tenuto nel trasportare l'obelisco Vaticano, e delle fabbriche di N. S. Sisto V, fatte dal Cav. Dom. Fontana* (Ibid. 1590) — Veidling, *De templis summis sumptibus extractis* (Leucop. 1711) — Fr. Bonaventurae Malvasia, *Storia della ven. Basilica dei Ss. XII Apostoli* (Romae 1765) — Philippi Rondinino, *De S. Clemente Papa et martyre eiusque basilica in urbe Roma* (Ibid. 1706) — Fr. Friderici a S. Petro, *Memorie istoriche del sacro tempio, ossia diaconia di S. Giorgio in Velabro* (Ibid. 1791) — Cardinalis Rasponi, *De basilica et patriarchio Lateranensi* (Ib. 1656) — Ioannis Diaconi, *De Ecclesia Lateranensi*, ap. Mabillon, *Musei Italici* (t. II, p. 575) — Ioan. Mar. Crescimbeni, *Della sacra Chiesa papale Lateranense illustrata per cura di Agostino Valentini e comp., etc.* (Ibid. 1832-40) — Pistolesi Erasmi, *Il Vaticano descritto ed illustrato* (Ibid. 1829-40); ac demum, ne nimii simus in re apertissima, Francisci Alberti, *De mirabilibus novae et veteris Romae* (1515); Nicolai Mariae Nicolai, *Della Basilica di S. Paolo* (Ibid. 1815); et Petri Pauli Ginanni, *Della fondazione della basilica di S. Paolo, e delle pitture e mosaici di essa.*

(1) Inter plura, quae possent hic memorari, digna sunt quae legantur Petri Massi opuscula inscripta: *Museo Pio-Clementino al Vaticano*; *Museo Chiaramonti*, indica-

manu exaratis, tabulis refertissimae omnium fere linguarum, sumptu sane regio, Romae publicatae: illudque vere admirandum ephebeum *De Propaganda Fide* fundatum, adscitis hominibus inflammatis desiderio communis boni, qui, longissimis et periculosis confectis itineribus, plurimos *in tenebris sedentes et umbra mortis* ad cognitionem veri luminis adduxerunt, *omnibusque omnia facti*, innumeros labores exsudarunt ut Christo permultos lucrifacerent ⁽¹⁾. Suntne barbarae gentes, quae Loca Sancta per

zione antiquaria; Nuovo braccio del Museo Vaticano (Romae 1840-44) — Ennii Quirini Visconti, *Il Museo Pio-Clementino* (Ibid. 1782-96, sex in fol. vol.) — *Museo Chiaramonti aggiunto al Pio-Clementino con la dichiarazione di Antonio Nibby, ed i monumenti Amaranziani descritti da Luigi Biondi* — *Musei Etrusci, quod Gregorius XVI P. M. in aedibus Vaticanis constituit, monumenta etc.* (Romae in aed. Vaticanis 1842, 2 vol. in fol.), nec non Michaëlis Mercati opus, quod inscribitur: *Degli obelischi di Roma* (Ib. 1589) — Petri Galesinii, *Ordo dedicationis obelisci, quem D. N. Sixtus V P. M. in foro Vaticano ad limina Apostolorum erexit etc.* (Ibidem 1587) — Georgii Zoega, *De origine et usu obeliscorum* (Ibidem 1787) — Ioan. Bapt. Cipriani, *Sui dodici obelischi egizii che adornano la città di Roma etc.* (Ibid. 1823) — Angeli Mariae Bandini, *De obelisco Caesaris Augusti e campi Martii ruderibus nuper eruto commentarius* (Ibid. 1750) — Thomae Gabrini, *Annotazioni storico-critiche sull'obelisco Sallustiano* (Ibid. 1789) — Dominici Fontana, *Della trasportazione dell'obelisco Vaticano* (Ibid. 1590, et Neap. 1604), ac demum Marangoni, *Delle cose gentilesche e profane trasportate ad uso e ad ornamento delle chiese.* — Reliqua consulto omittimus; lector namque historiam bonarum artium, rei litterariae, Universitatum, quas dicunt, Academiarumque, illustrium monumentorum rerumque admirandarum nullam aut fere nullam perleget, quin ei alicuius Romani Pontificis nomen occurrat. Ex quo fit, ut qui addiscere cupiat res optime per eos domi forisque gestas, is perbelle consulat horum biographos, in quibus, missis accuratissimis monographiis, iuxta mentem nostram plurima inveniet revolvens Caietanum Moroni, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica etc.* (Venetis 1839-1859, quo vol. xciv est evulgatum), ubi omnia sunt descripta quae ad artes, ad scientias, ad bonum promovendum atque amplificandum gessere hi sancti homines; deinde Bartolomaeum Platinam: *In vitas Summorum Pontificum, etc.*, Panvinium, Baluzium, Burium, Sandinium, Sangallum, Pagium, Ciaconium, Oidoinum, Guarnaccium, Ciampinium, Palazzium, Novaesium aliosque complures.

(1) Quum de omnibus loqui nequeamus quin in longum exerescat oratio, aliquid de una *Vaticana Bibliotheca* innuisse satis sit. Illa, si fidem habeamus Panvinio (*De Bibl. Pontif. Vatic.*, Tarraconae 1587), originem ducit a S. Clemente I, qui primo Ecclesiae saeculo eam crexit (Rasponi, *De Biblioth. Lateran.* c. xiv, p. 241). In *Libro Pontificali* Anastasii bibliothecarii legitur S. Ilarium Pontificem M. duas bibliothecas aedificavisse ad *S. Ioannis ad Fontem*, ubi tertiam postea Gregorius III, saeculo VIII, addidit. Haec, quae *Bibliotheca Sanctae Sedis* dicta est, in Laterano

vim sibi usurpata abominationibus foedent, christianorum vitam adpetant ferro et iniuriis? suntne principes terrae, qui aciem ingenii in subditorum perniciem intendant? toparchae, qui vectigales dolo malo opprimant,

fuit quamdiu inibi Romani Pontifices morati sunt: qui, ubi primum aedes Vaticanas incoluerunt, illuc eam transtulerunt. Hanc S. Zacharias anno DCCXLII, instauravit, caeterique Pontifices, usque ad Clementis V tempora, qui anno MCCCV Avenionem duxit cum Cathedra Pontificia bibliothecam; unde Martinus V (1417-1431) Romam reduxit, illius reliquiis huc demum asportatis sub Piis V et VI (1566 et 1784). Post transmigrationem Avenionensem nominandi veniunt Nicolaus V, qui, bonis artibus revocatis, primus hanc bibliothecam vetustissimis codicibus, Graeciae et Orientis exuviis (1447-1455), exornavit (V. Æneam Silvium, *De statu Europae sub Friderico III*, inter *Scriptores RR. German.* Freheri t. II, p. 156 et seq.); Callixtus III (1456), Sixtus IV (1480), Leo X (1515), qui ditaverunt, amplificaverunt, instruxerunt munificentia vere regali. — Post Urbem a militibus vastatam Contestabilis Borbonii (anno 1527), Pius V, Gregorius XIII et Paullus V Vaticanam Bibliothecam magna ex parte direptam et incensam renovaverunt: cuius nihilominus parens dicendus est Sixtus V, qui anno 1586, centum camentariis adlaborantibus, et centum pictoriae artis magistris exornantibus, novas aedes construxit (Vide Angeli Rocca opus inscriptum: *Bibliotheca Vaticana*). Paullus V tabularium addidit, et officinam librariam in easdem aedes voluit, quam Pius IV prius dedicarat, Paulo Manutio curante (V. Augustini Taia, *Descrizione del Palazzo Apostolico Vaticano*, Romae 1750). Gregorius XV illam ditavit libris, quos *Palatina Heidelbergensis* capiebat, misso ad hoc in Germaniam Cl. Leone Allaccio: Alexander VII omnes libros, quos Duces Urbinatum longo studio congesserant, emptos decem milibus aureis, in eam deportavit: Alexander autem VIII variarum linguarum codices, quos regina Svedorum Christina lectissimos reliquerat, adiunxit (V. Bonanni, *Numismata Pontificum*, t. II, p. 804) — Clemens XI omnium fere linguarum volumina, an. 1701, addidit, nec non codices orientales plurimos, missis in Aegyptum et Assyriam doctis viris, praesidente Assemanno, qui illos magno pretio emerent. Quod et Clemens XII, et Benedictus XIV, et duo Clementes XIII et XIV, et omnes sequentes Pontifices ad hanc diem, semper novo studio continuarunt, ut videre est, inter alios, in hisce quos libenter hic referimus, ut bonorum consensus rerum veritatem ultro firmet. Greith, *Gregor XVI; sein Leben und sein Wirken, Trauerrede u. s. w.* (S. Gall. 1846) — Berg Fridericus, *Die verwaiste Christenheit am Grabe ihres Oberhirten, des Papstes Gregor XVI* (Antuerpiae 1846) — T. (S. N.), *Vida de Gregorio XVI, y anales de su pontificado etc.* (Matriti 1847).

Quod spectat ad ea, quae dici possent de *Ephebo christiano nomini propagando*, cum illa brevis notula haud posset continere, lectorem monemus ut verset opus egregium anno MDCCCXXXIX inchoatum Romae, cui titulus *Bullarium Pontificium Sacrae Congregationis de Propaganda fide* (typis Collegii Urbani); nec non sequentia: *Gregorii XI constitutio erectionis S. Congregationis de Propaganda Fide* (Bruxellis 1623); *Breve compendium historiae Congregationis Cardinalium de Pro-*

Ecclesiarum iura invadant, tyrannidem exerceant, agitentque discordiae facem? En Romani Pontifices, qui nunc christianorum centuriis, cruce signatis, in Orientem missis; nunc gladio Domini evaginato, Vaticano fulmine improbis deterritis, nefandisque consiliis repressis; nunc divinam misericordiam implorando ut iniquorum corda ad poenitentiam verterentur, paterna charitate haec mala ab christianorum republica averterunt, atque apostolica providentia propulsarunt ⁽¹⁾.

paganda fide (Regiomonte 1721), a Teoph. Sigifrido Bayero et Carolo Menzelio editum; *Libellus divisionum provinciarum orbis terrarum pro cardinalibus de Propaganda fide* (Romae, typis eiusdem S. Cong.), ac tandem Bartolom. Piazza, *Opere pie di Roma*, et Cancellieri, *Elenchus librorum qui omnigenis formis impressi prodierunt e Propaganda* (Perusiae 1817).

(1) *Primum* huiusmodi bellum indictum fuit christianorum hostibus sub Urbano II (1095 ad 1099); *secundum*, sub Eugenio III (1145 ad 1148); *tertium*, sub Clemente III (1187 ad 1191); *quartum*, sub Caelestino III (1195 ad 1198); *quintum*, sub Innocentio III (1198 ad 1204); *sextum*, sub eodem Innocentio, deinde sub Honorio III, et demum sub Gregorio IX (1213 ad 1240); *septimum*, sub Innocentio IV et Alexandro IV (1254 ad 1261). Id ipsum modis omnibus tentarunt, licet non secundo exitu, Benedictus XI (1304), Clemens V (1314), Ioannes XXII (1334), Clemens VI (1345), Innocentius VI (1356); in id incubuerunt Urbanus V (1363), Pius II (1464) et eius successor Paulus II, Sixtus IV (1479), Innocentius VIII (1486), Alexander VI (1492 ad 1503). — Vide *Gesta Dei per Francos, sive orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolymitani historia, a variis scriptoribus litteris commendata* (Honoviae 1611, 2 vol. in fol.) — Maimbourg P. Aloysium, *Histoire des Croisades* (Parisiis 1675-76, 2 vol. in 4°) — Navarette D. Martinum Ferdinandum, *Disertacion historica sobre la parte que tuvieron los Españoles en las guerras de ultramar o de las cruzadas, y como influyeron estas expediciones desde el siglo XI, hasta el XV, en la estension del comercio maritimo, y en los progresos del arte de navegar* (Matriti, 1816 in 4°) — Michaud Iosephum, *Histoire des Croisades* (Parisiis 1813 ad 1822, 7 vol. in 8°) — Milis Carolum, *History of the Crusades* (Londini 1822, 2 vol. in 8°) — *De bello a Christianis contra barbaros gesto pro Christi sepulchro et Iudaea recuperandis* (Groningae 1531). — Contra haereticos schismaticos et id genus homines plurimum adlaborarunt Romani Pontifices, inter quos hic nominandi: Gregorius IX (1228) contra imper. Fridericum II; Alexander IV (1256) contra Ezzelinum a Romano; Urbanus IV (1261 ad 1264) contra Manfredum Siciliae regem; Martinus IV (1282) contra Petrum III Aragonensem; Bonifacius VIII (1294 ad 1303) contra Sanctae Sedis hostes; Innocentius VI (1359) contra Ordelaflum, dominum Fori Livii; Urbanus V (1363) contra ducem Bernabò Viscontium; Urbanus VI (1382) contra Ludovicum Andegavensem, Ioannem regem Castiliae et Leonis, factorem antipapae Clementis VII; Bonifacius IX (1390) contra eosdem; Martinus V (1418) contra Hussitas et Wiclefitas, et ita porro.

Acta vero pontificia maxima ex parte in Bullario locum obtinent.

IV. Quae profecto omnia cursim raptimque adumbrata, tam pro Ecclesia universa, quam pro peculiaribus imperiis, regnis, Ecclesiis, monasteriis, urbibus, domibus, proque omni personarum genere a Pontificibus Maximis praestita; quaeque non exornari verbis, nedum in seriem digeri possent, quin in immensum succresceret oratio, maxima ex parte in ea collectione descripta habentur, quae Magni Bullarii Romani nomine venit. Bullae namque, diplomata pontificia, constitutiones, declarationes doctrinales, definitiones circa fidem et mores, leges dein atque ordinationes, quibus mysticum Ecclesiae corpus coalescit vigetque, quid, quaeso, sunt aliud quam certissimum illustreque testimonium officii pastoralis in Dei Ecclesia rectissime administranda? Testimonium sane, ex quo apparet evidentissime in Sancti Petri successoribus nunquam, ne ad horam quidem, defuisse prudentiam singularem, iustitiam incorruptam, admirandam fortitudinem, scientiam, pietatem, consilium, timorem Domini, caeterasque virtutes in regenda tuendaque humana societate. Conciliorum generalium sive peculiarium acta, quae amplissimis collectionibus continentur, universalis Ecclesiae consensum in dogmatibus profitendis, profligandis haeresibus, schismatibus arcendis, profanis novitatibus vitandis uberrime demonstrant, supernumque Sancti Spiritus afflatum ne fallatur aut fallat. Bullarium vero a Conciliorum collectionibus hoc maxime differt, quod acta Pontificum praeserferat, quae non modo generale conservandae fidei studium, sed et quotidianae sollicitudinis formam ostendunt. In eo veluti in imagine spiranti, militantis Ecclesiae vitam in dies magis adolescentem et ad caelestem patriam properantem, quis, nisi prorsus caecutiatur, non videt? Verbo dicemus; quidquid admiramur in ordine magnificentum, in extensione immensum, personis rebusque accommodatum, temporibus aptum, nulli noxium, pluribus conveniens in Ecclesia toto terrarum orbe disseminata, illud non minus universis quam singulis providere mentem unam, rerum omnium moderatricem et gubernatricem, Iesu Christi nimirum in terris Vicarium, hisce scriptis monumentisque docemur.

V. Qui igitur vetustissimas pontificias tabulas conquirat, eruit ex archis, vel inter incredibilem vim voluminum latitantes studiose legit, multa cura excribit, ad trutinam revocat, purgat erroribus, animadversionibus dilu-

Laudandi qui pontificis actis colligen-

cidat, editque ad communem utilitatem, non hunc laudibus prosequemur? non benevolentia complectemur? non de sana doctrina deque studiis gravioribus bene meritum praedicabimus? In qua palaestra omnium primi veniunt Gregorius IX et Bonifacius VIII, quorum ille, iam ab saeculo Ecclesiae decimotertio iussit⁽¹⁾ pontificiarum constitutionum collectionem fieri, hisce verbis: « Sane diversas constitutiones et decretales epistolas
« praedecessorum nostrorum in diversa dispersas volumina, quarum ali-
« quae propter nimiam similitudinem, et quaedam propter contrarietatem,
« nonnullae etiam propter sui prolixitatem, confusionem inducere vide-
« bantur; aliquae vero vagabantur extra volumina supradicta, quae tam-
« quam incertae frequenter in iudiciis vacillabant, ad communem, et
« maxime studentium utilitatem, per dilectum filium Fr. Raymundum,
« cappellanum et poenitentiarium nostrum, in unum volumen, resecatis
« superfluis, providimus redigendas. Adicientes constitutiones nostras et
« decretales epistolas per quas nonnulla, quae in prioribus erant dubia,
« declarantur. Volentes igitur ut hac tantum compilatione universi utan-
« tur in iudiciis et in scholis, districtius prohibemus ne quis praesumat
« aliam facere, absque auctoritate Sedis Apostolicae speciali »; quae Gregorii collectio *Decretalium* nomen est sortita. Bonifacius autem VIII, paullo post, novam decretalium Pontificum recensionem, studio et opera Guillelmi Mandagot, Berengarii Fredol et Richardi Petroni voluit diligenter evulgari, quae *Sextus liber Decretalium* a iuris canonici peritis appellata, comprehendit Gregorii IX, Innocentii et Alexandri IV, Urbani item IV, Gregorii X, Nicolai III, eiusdemque Bonifacii constitutiones et decreta. Paucis deinde elapsis annis, Clementi V visum est suas constitutiones, et canones Concilii Viennensis, ab ipso, anno mcccxi, celebrati, colligere; quae series ab eius nomine *Clementina* dicta, atque in septimo *Decretalium* inserta libro, Ioanne XXII PP., publici iuris facta est anno mcccxvii. Cui postremo Pontifici acceptam referunt eruditi collectionem decretalium, quae *Extravagantium et Communium* appellationem nacta est. Nam cum decretales

dis animum applicuerunt. Collectionum praecipuarum brevis historia.

(1) Vide huius Sancti Pontificis constitutionem, sub n. xli positam, *Taurinensis Bullarii* t. III, p. 485.

nonnullae extra omnes collectiones vagarentur, quarum aliae communes erant eidem Iohanni ac aliis Pontificibus Maximis, inde orta nomina, quae novissimam hanc decretalium seriem distinguunt.

Post sapientissimos hosce Pontifices, dignus est, quem omnes, vel ex hoc capite, plurimi faciant, Petrus Matthæi, qui, labente saeculo decimoquinto, opus ita inscriptum concinnavit: *Collectio Constitutionum et Bullarum post Sextum, Clementinas et Extravagantes, usque in hodiernam diem (1491)*, cui aliud, novem post annos, accessit sub titulo: *Bullae diversorum Pontificum, a Iohanne XXIII ad Iulium III, ex bibliotheca Ludovici Gomes* (Romae, apud Hieronym. de Chartulariis); quod nihilominus, cum sexaginta tantum bullas referret, nimis profecto ieiunum sacrorum diplomatum studiosis videri debuit. Dimidium autem post saeculum, duae paullo pleniores collectiones, formis Antonii Bladii, excusae in Urbe fuere, annis nimirum MDLIX et MDLXXIX, quarum prior tres supra centum et sexaginta bullas numerat, inter quas, ut Cocquelines monet, etiam nonnullae, quae *Bannimenta* nuncupantur, includuntur; altera vero quae inscribitur: *Collectio diversarum Constitutionum et Literarum Romanorum Pontificum a Gregorio VII ad Gregorium XIII*, septingentis viginti tribus constitutionibus constat, Caesare Mazzutellio curante. Utramque postremam collectionem longe exsuperavit, quae, Cl. I. C. Laërtio Cherubino in privatum usum parante, Romae prodiit anno MDLXXXVI, officinatoribus Bladianis haeredibus; in qua ab S. Leone Magno ad Sixtum PP. V, bullae duae et viginti supra nongentas digeruntur: magnus equidem diplomatum sacrorum numerus; si cum antea actis collectionibus conferatur, maximus. Dite nihilosecius patris Bullarium, amor in res sacras studiumque filii amplificavit. Angelus enim Maria Cherubinius, e Benedictino-Casinensi familia, illud sequentium Pontificum actis locupletavit, anno MDCXXXIV, et usque ad Urbani VIII pontificatum deduxit: quod, habita temporum ratione, laude dignum sapientibus visum est. In dies tamen, novis subvenientibus monumentis, amplioribus limitibus Cherubinianum Bullarium includendum esse Fr. Angelus a Lantusca et Fr. Paullus a Roma, ex Ordine Franciscalium Minorum, optime arbitrati sunt; votique compotes facti, romanis typis illud commiserunt, triginatanovem a Che-

rubiniana collectione elapsis annis. Utque primum evulgatum est, tam omnium vota aequavit, ut romanam editionem statim lugdunensis anni MDCLXXIII exceperit; hanc postea Genevensis, sub pseudonimo Luxemburgensis: quo factum est ut Cherubiniana series, appositis ad Clementem X usque constitutionibus, multo plausu ab eruditis fuerit accepta. « Neque « ullus sane alius post sexaginta annos editas a successoribus Pontificibus « constitutiones adiecit, quod magnopere literaria respublica dolebat » ⁽¹⁾.

Itaque Carolus Cocquelines, clarissimus I. C., cum multos annos Romae diversaretur, sedulam id genus studiis navans operam, « perspecto anti- « quorum Bullariorum defectu, summaque constitutionum pontificiarum « parcitate ac inopia, diligentiore atque uberiore bullarum collectionem « instruere aggressus est » ⁽²⁾. Qua in re quantum adlaboraverit egregius vir ut opus, deterso rudi, pene dicimus, saeculi squalore, nitesceret, quantum industriae diligentiaeque, quantum vigiliarum posuerit, eius praefationem legentibus apparet, in qua, inter alia, haec habet: « At fausto « contigit, ut ingens hoc et arduum opus sub felicissimo sanctissimi « D. N. Clementis PP. XII pontificatu meditarer, qui bonis artibus fovendis, « ac literariis studiis, iisque praesertim quae propius Ecclesiae utilitati « ac bono conducunt promovendis, assidua cura intentus, currenti mihi « liberalitate ac munificentia sua stimulos addidit, atque ut in secretiora « archiva pateret aditus, bullasque, quae tamquam pretiosus thesaurus in « iis asservantur, transcribere liceret, singulari humanitate permisit ».

Cherubiniana igitur collectio, ut ut imperfecta, ad recentiora usque tempora fuit producenda prius; mox, arrepta opportunitate, iterum praelo subiicienda priora volumina additionibus aucta. Haec illustris viri sparta fuit. Anno igitur MDCXXXIII, primum novae collectionis volumen, ex officina Mainardiana, in lucem emisit, quod Clementi XII Pontifici Maximo inscriptum, septimum Bullarii Romani voluit esse, sex Cherubiniana seriei iam existentibus supputatis adiiciens: « Sedulam navabo operam

(1) In praefatiuncula Hieron. Mainardi, tom. VII rom. edit.

(2) Vide praefationem in I vol. edit. rom., quam, adiectis marginalibus summarioris, dedimus in nostrae editionis vol. I, pp. 13 ad 24.

« ut nedum haec Bullarii Romani continuatio in lucem prodeat omnibus
 « numeris absoluta; sed etiam ut praecedentia sex volumina, Romae edita,
 « denuo imprimantur, purgata a mendis, et aucta iis constitutionibus
 « quae in ea ex collectorum incuria omissae, a secretioribus Sanctae Sedis
 « Apostolicae scriniis modo erutae et ex suis autographis exscriptae sunt ».
 Scitu tamen dignum est, rerum praestantissimarum sic ipsi superabundasse
 copiam, quae latuerat Cherubinium, ut necessum fuerit voluminum ordi-
 nem sequuturo, illa in totidem tomos seu partes dispescere, quot divitem
 materiam capere possent. Quo in improbo labore tres et viginti annos insu-
 davit, mira certe constantia, deditque continuationis octo volumina; viginti
 vero, quae Cherubinianam collectionem, mirifice ditissimeque auctam (sex
 namque voluminibus ipsa prius continebatur), referunt; sed multo molimine
 et saltuatim; nunc unam, nunc aliam operis partem praelo committens;
 nunc continuationis urgens volumina, nunc retardans; interiiciens saepe
 nova veteribus, saepius vetera novis; quod etsi nescimus qua caussa,
 tamen non sine aliqua factum fuisse dicemus ⁽¹⁾. Cuius sane editionis prae-
 stantia vel ex eo apparet, quod duo priora volumina bullas circiter mille
 continent, quarum trigintadae tantummodo in Cherubiniana collectione na-
 ctae fuerant sedem.

Silentio hic nobis praetereunda sunt specialia Ordinum religiosorum Bul-

(1) Lectorem cognovisse non pigebit huiusce evulgandi operis ordinem chronologi-
 cum, quem Cocquelinus sequutus est. Anno igitur 1733, primum novae editionis
 volumen, totius operis VII, in lucem prodit: sequenti, secundum et tertium, operis
 VIII et IX: proximis duobus annis, quartum, quintum et sextum, alias X, XI et XII:
 anno 1738, non modo septimum volumen, operis XIII, diem vidit, sed etiam VI volu-
 minis Cherubinianae seriei *pars prima*: anno 1739, volumen I et II Cherubini, et
 sequenti, voluminis III *pars prima*, VI vero *secunda et tertia*: anno 1741, eiusdem
 vol. III *pars secunda*, et una VI supradicti *pars quarta et quinta*; et tandem anno
 1742 *pars* huius voluminis *sexta*. Annus 1743, III voluminis *partem tertiam* protulit,
 et sequens XIV volumen, Cocquelinianae recensione extremum. Tribus insequentibus
 annis IV Cherubini volumen in *quatuor partes* seu *tomos* dedit Cocquelinus, et, qua-
 tuor interiectis annis, opus omne complevit, volumen V evulgando, *quinque partibus*
 seu *tomis* comprehensum, anno 1756. Hinc ratio apparet cur si voluminum seriem
 quaeras, quatuordecim; si numerum, viginti octo in folio, uti dicunt, reperias.

laria, quum ad alia, adjuvante Deo, properemus. Hoc unum haud abs re
 fuerit adnotasse, Cl. Margarinum e Benedictino-Cassinensi sodalitate, harum
 collectionum peculiarium, omnium primum, anno MDL, caeteris praebuisse
 exemplum; quod plures postea illustres doctrina viri feliciter sunt imitati.
 Huius generis est Castellana collectio (anno 1608 edita Venetiis apud
 Lazarum De Soardis), quam auxit et castigavit P. F. Antonius Bremond,
 ediditque hoc titulo: *Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum, sub au-
 spiciis SS. D. N. D. Benedicti XII Pont. Max. eiusdem Ordinis* (Romae,
 typis Hieronymi Mainardi, opera tamen et studio Rev. mi P. Thomae
 Ripoll, Ministri generalis eiusdem Ordinis, 1740). Huius generis est opus
 egregium inscriptum: *Bullarum Basilicae Vaticanae collectio in tres
 tomos distributa, notis aucta et illustrata a Philippo Dionysio, Antonio
 Martinetti et Caietano Cennio* (Romae 1747, 3 vol. in-fol.). Quorum pro-
 fecto aliorumque, quos praeterimus consulto, lucubrationibus, rerum di-
 plomaticarum studiosis hauriendi plenis haustibus facta facultas est. Nam,
 ut recte Bremondus habet: *Avaritiae genus esset his oraculis perfrui,
 saginari, ditescere, et in commune commodum illa non conferre* ⁽¹⁾.

VI. Arbitrati sunt nonnulli, hodieque arbitrantur si qui forte ex pseu-
 dosophiae schola prodire, huiusmodi libris operibusque, ecclesiasticis tan-
 tum viris esse utendum, aliquantulum etiam iuris civilis sacrorumve ca-
 nonum peritis; iis vero qui humanioribus litteris et reliquis disciplinis
 operam dant, supervacaneum esse nulliusque usus Bullarium. Theologi
 quidem et canonum studiosi illud evolvant; sacri concionatores, animarum
 curam habentes, alique id genus clerici perlegant; quorsum vero illud
 philologus, archaeologus, historicus versabit? quorsum geographus, chro-
 nologus, orator? Haec aliaque complura, partim inerudite, partim con-
 temptim, tam pleno ore dictitata fuere ab sacrorum et (quod profecto,
 Lector, mirere) severiorum studiorum osoribus, ut sensim ab iis, qui
 dicebantur et habebantur sapientes, ad indoctos; ab indoctis gradatim
 error in vulgus manaverit. Sed, quod felix faustumque sit, critices arte,
 iam adulta aetate, fines vulgo tritos aliquando egressa, commentum illud

Bullarii Magni uti-
 litas et necessitas
 non modo ecclesia-
 sticis studiis vacan-
 tibus, sed etiam lit-
 teris humanioribus
 profanaeque erudi-
 tioni operam danti-
 bus.

(1) In praefatione, quam praeposuit Bullario Dominiciano quod supra memoravimus.

explosum videmus non a nostratibus modo, verum et a cuiuscumque nominis sapientibus, qui in veteribus monumentis adiumenta quaerunt ad notitiam praeteritorum temporum capessendam, quibus historiam illustrant, noctemque fugant medii aevi, ac omnium fere humanarum institutionum originem in ipso veluti fonte perspiciunt.

Etenim, ubinam philologus rerum, quae nunc obsoleverunt, nomina abundantius nanciscetur, quam in diplomatibus pontificiis, eo tempore datis, quum res vocesque florerent? Undenam geographus urbium, quae, saeculis labentibus, ex orbe evanuerunt, accuratiorem notitiam mutuabitur, quam iis ex tabulis, quae fuere conscriptae, quum urbes illae in honore essent vigerentque? ⁽¹⁾ Iuris *feudalis*, quin et summi iuris peritis, qui ex ultima antiquitate recentiorum rerum originem eruunt, iuris civilis genesim e iure canonico derivantes non minus acute quam vere, nonne hisce pontificiis tabulis opus est? in quibus videre licet quibus initiis orta, quibusque augmentis creverit scientia, quae mores ad iustitiam aequitatemque componit.

Magna haec quidem sunt; sed alia multo maiora pontificiorum apicum dignitatem et praestantiam ostendunt. Etenim cum aetas nostra, Dei certe

(1) In promptu exemplum est. Certant eruditi in explanando carmine XIII, lib. III Horatii: *O fons Bandusiae, splendidior vitro*, etc. Doering ad rem habet: « *Bandusia* (ut Acron ad h. l. observat) est agri Sabinensis regio, in qua Horatii ager fuit. Fons igitur ibi scatens vocatus est *Bandusius*, e quo originem suam traxit *Digentia*. » Sed errat uterque, uti demonstratum est a recentioribus Bullario Romano innixis. In II vol. (edit. Taurinensis pp. 227 b et 228 a) diploma habetur Paschalis II, Monasterio Bantino in Apulia concessum XI kal. iunii, an. 1103, ubi legitur: «... Confirmamus siquidem vobis coenobium ipsum et omnia quae ad illud pertinent « monasteria sive cellas cum suis pertinentiis; videlicet Ecclesiam Sancti Salvatoris « cum aliis Ecclesiis de castello *Bandusii*; item . . . Ecclesiam Sanctorum Martyrum « Gervasii et Protasii in *Bandusino fonte* apud Venusiam, etc. » Quid clarius? *Bandusius* igitur fons apud Venusiam in Apulia est, ubi Aufidus (nunc *Ofanto*) fluvius violentioris cursus (Horat., lib. III, carm. xxx); *Digentia* vero (nunc *Licenza*) in Sabinis rivus est. Vide Chapuy, *Découverte de la maison de campagne d'Horace* (Romae 1767-1769, 3 vol. in-8°). — Abbarius, *In Horatii carmina* (Ienae 1848). Enarratores latini poetae utiliter Bullarium perlegissent, quod nemo fortasse sibi induxisset in animum.

beneficio, fabulas pertaesa, praeteriti temporis memoriam ultimam ac germanam recordari gaudeat, dici vix potest quam incredibile monumentorum vim his voluminibus comprehensam deprehendet, qua lumen accedit ad tenebras ignorantiae excutiendas opportunum. Quod eximie praestiterunt qui, ut aliquos nominemus, Romanorum Pontificum Gregorii VII et Bonifacii VIII, Silvestri II et Innocentii III, Leonis I et X ⁽¹⁾, tempora actaque describere, quum, detracta persona, nativa veritas apparuit. Quibus ab eruditis probe intellectis, sensim Romanam Sedem calumniantium ira deferbuit; imperitorum oculis silentium indictum, animisque malevolentia suffusis arrogantia est adempta, evidentia rerum domi forisque bene gestarum; postremo extra omnis dubitationis aleam positum, Sancti Petri successores semper ad iustitiam et sanctitatem homines revocasse; partes cuique proprias tribuisse, officiis aptissime distinctis, omnium muneribus descriptis; dein monumentis confirmatum, sanctos hosce Antistites nunquam suis constitutionibus habuisse rationem privati commodi; sed recto animi sensu, legem divinam prae oculis habentes, eo perpetuo intendisse ut nocerent nemini et bonis quamplurimis prodesent, complurium utilium institutionum adiutores, fautores auctoresque.

Quae sane omnia haud prorsus effugisse Cocquelinium docent sequentia ab ipso illustri viro in sua praefatione consignata: « Ex harum sane constitutionum serie, perpetua et inconcussa ostenditur Romanae Ecclesiae,

(1) Ioann. Voigt, *Hildebrand als Papst Gregor VII, und sein Zeitalter* (Weim. 1815; 2^a ed. 1846; gallice ab A. Jager, an. 1837, Parisiis).

D. Aloysius Tosti Ben. Cas., *Storia di Bonifacio VIII e de' suoi tempi* (apud Montem Cassinum 1847).

Carolus Ferdinandus Hock, *Gerbert oder Papst Sylvester II und sein Jahrhundert* (Vindobonae 1837; gallice ab J. M. Axinger. Par. 1842; italice a Caietano Stelzi, Mediol. 1840).

Fridericus Hurter, *Geschichte des Papst Innocenz III* (Hamb. 1836-42; gallice ab Alexandro de Saint-Chéronet I. B. Haiber, Parisiis 1838-43; italice a Caesare Rovida, Mediolani 1839-42); et Aloysius Adalbertus Waibel, *Papst Innocenz III. eine der merkwürdigsten Lebensgeschichten* (Aug. Vindel. 1845).

Eduardus Perthel, *Papst Leo's I Leben und Lehren* (Ienae 1843); et Alexander de Saint-Chéron, *Histoire du Pontificat de Saint Léon-le-Grand* (Parisiis 1845).

Guillelmus Roscoe, *Life and pontificate of Leo X* (Londini 1806; italice ab Aloysio Bossi, Mediolani 1816); et I. M. Audin, *Histoire de Léon X* (Parisiis 1844).

Historia quam maxime pontificiis monumentis adiuvatur, ac errores neotericorum exploduntur.

« caeterarum matris ac magistrae, traditio quoad sanctissima christianae
 « fidei dogmata: ecclesiastica praecipue disciplina illustratur, variusque
 « eius status, pro temporum et locorum diversis conditionibus, ob oculos
 « ponitur. Hinc apparet indefessa pastoralis Romanorum Pontificum cura
 « et sollicitudo in confirmandis in fide fratribus, in reducendis ad veri-
 « tatis viam aberrantibus, in extirpandis subcrescentibus in dominico agro
 « identidem vitiis ac morum corruptelis, ac demum in propaganda ad
 « extremos orbis fines, missis undequaque divini verbi praeconibus, evan-
 « gelica doctrina. Hinc patet novarum ecclesiarum erectio, vel erectarum
 « mutua unio, aut etiam divisio: hinc monasticorum vel militarium Or-
 « dinum institutio, sacrarum societatum confirmatio, privilegiorum tum
 « ecclesiis, tum monasteriis concessio. Denique innumera hic congeruntur
 « documenta, ex quibus evincitur Romanam Sedem, semper et ubique,
 « primatus illius, quem sancto Petro eiusque successoribus Christus Do-
 « minus singulari privilegio concessit, iura exercuisse: unde manifesto
 « inscitiae aut impudentiae rei convincuntur novatores aliqui, qui Romanos
 « Pontifices posterioribus tantum saeculis potestatem suam tam longe pro-
 « tendisse, neque illius vestigia remotiori aevo uspiam adesse, falso et per
 « calumniam nobis obtrudunt » ⁽¹⁾. Quae utut egregie dicta, si cui iugu-
 lum quaestionis petere non omnino videantur, ille opportune meminerit
 critices artem ac *philosophiam* quam *historiae* dicunt, id temporis quum
 magnum Bullarium editum est, catholicos scriptores sequutos non fuisse,
 veritos ne sancta exponendo canibus, impie temereque violarentur. Malue-
 runt namque thesauros abscondere, quam revelare, quos ausu improbo ab
 haereticis et nebulonibus temerandos suspicabantur. Nostra autem aetate,
 hac tanta litterarum luce, quisnam posset clanculum et impune Romano-
 rum Pontificum abuti constitutionibus, aut in rem suam detorquere? Quis
 imo ad legendum accedens, non quadam suavitate perfundetur, cum, vel
 frigescente charitate, praesens Dei adiutorium in Ecclesia Catholica per-
 senserit? Primoribus igitur tantum labiis degustandum Cocquelinio fuit,
 quod plenis haustibus nobis ad Romanae Ecclesiae, matris nostrae, decus
 est hauriendum.

(1) Vide Cl. viri praefationem, quam supra, pag. xvii (2), iam nominavimus.

Quis enim sibi induisset in animum, quas venditarunt Ecclesiae hostes,
 fabellas, si Pontificum Maximorum res gestas parumper in purissimo Bullarii
 fonte attigisset? Quis perfricta fronte Martini IV potuisset calumniis memo-
 riam oppetere, quod Graecorum imperatorem Michaëlem Palaeologum, re-
 gemque Aragoniae Petrum damnasset, si bullas, damnationis causas plene
 disserentes, perlegisset? Quis Bonifacium VIII, Clementem V, Gregorium VII,
 sine sceleris nota, carpere quivisset, quod regem Philippum, cognomento
il Bello, Andronicum et Henricum imperatores diro Vaticano fulmine
 perculerint, nisi eum latae excommunicationis causa praeteriisset? Quis
 immo Gregorii IX robur in imperatorem Fridericum, Italiae hostem infen-
 sissimum, Innocentii IV constantiam invictissimam in impiam Ezzelini ty-
 rannidem, Honorii II fortitudinem in Fulconem, perditissimum hominem,
 demiratus non fuisset? Incestuosorum licentiam, *simoniam* in Lucensi Eccle-
 sia pullulantem Alexander II coërcet: clericos concubenarios nefariosque
 percellit Gregorius VII: Abailardi commenta, pietatis fuco illita, homines
 a recto veritatis tramite abducentia, detegit damnatque Innocentius II: Al-
 bigenses, Patarenos, Provinciales et huiusce furfuris balatrones, qui umbris
 nitebantur obscurare lucem a Iesu Christo allatam, et sanguinis ipsius be-
 neficium obtegere, profligat Innocentius III: sectae sub specioso Ordinis
 Apostolorum nomine totis viribus se se opponit Honorius IV: Wiclefo,
 Martinus V: Luthero eiusque asseclis, Leo X et Hadrianus huiusce nomi-
 nis VI. Adprobandusne fuit Ordo monasticus, quo in Italia primum, mox
 in Europa lumen accensum est ad medii aevi noctem fugandam? adpro-
 bavit Gregorius Magnus, ratam habens regulam, quam sanctus Benedictus
 scripserat Sublaquei, atque Honoratus, Sublaqueensis abbas, ei obtulerat
 confirmandam. Anne hominibus divitiis voluptatibusque inhiantibus exemplar
 fuit arctissimae poenitentiae et evangelicae paupertatis proponendum? pro-
 posuerunt Honorius III et Gregorius IX, Fratrum Minorum Ordine instituto,
 atque in sanctorum caelitem numerum Francisco Assisinate et Antonio Pata-
 vino relatis; eodem sane modo, quo doctis viris scientiae humilitati et an-
 gelicae puritati coniunctae miraculum prae oculis adposuit Ioannes XXII, qui
 S. Thomam Aquinatem inter beatos caelites adnumeravit. Novisne opera-
 riis, qui docerent, praedicarent, evangelizarent, vinea Domini fuit in-

struenda? instruxit laudatus Honorius, Ordinem Fratrum Praedicatorum recipiens, eiusdem conditore a Gregorio IX in albo sanctorum inscripto ⁽¹⁾.

Sed quorsum ista? Ut nimirum meminerint eruditi, discantque indocti, in tam ampla reipublicae christianae administratione, si quid fortasse in homine nota dignum deprehendent, illud cum egregiis facinoribus comparatum, omnino ex oculis intuentium evanescere, velut in solis disco maculas, quae nec claritatis fulgorem, nec beneficium caloris imminuunt. Qua sane in re, privatum hominem cum orbis universi magistro non esse confundendum ex eo potissimum patet, quod si quid in primo, nil unquam in altero reprehendi posse, omnium temporum notitia demonstrat. Ex quo iam sponte fluit, Ecclesiae Catholicae historiam non esse addiscendam ex fictis haereticorum hostiumque romani nominis aut *rationalistarum* (uti vanissimi homines se se appellant) fabellis; sed ex certissimis monumentis, quorum maximam partem Bullarium capit, a quibus omnis corruptionis suspicio abest. Hisce addendum est, plurima esse quae, licet maximi momenti, nullibi possent reperiri: nam perantiquae tabulae, partim incendiis absumtae, urbemque non una vice barbaris depopulantibus, deperditae, in profanos conversae usus, destructae; partim langobardicis aut gothicis minutis properatisque litterulis exaratae, lectu sunt perdifficiles; nonnullae item carie admodum terebratae aut librarium incuria inemendatae Oedipo interprete habent opus. Incredibilis hinc rerum copia interiisset, aut tineis alendis iacuissent in archivorum pluteis vetustae tabulae, ni strenuorum virorum indefessus labor, Romanis Pontificibus auspiciantibus, foventibus, illas ex autographis codicibus exscriptas in Bullarii volumina intulisset, qua impensa, quo studio, quibus curis ii scienter dicent, qui bibliothecis lustrandis multos annos se abdiderunt.

(1) Vide Tullii Dandolo, *Il Medio Evo, Studi storici, filosofici e letterarii* (3 vol.); et eiusdem, *Roma ed i Papi* (5 vol.), Mediolani 1857. Tanta est rerum evidentia, ut ipsi acatholici nunc palinodiam canere cogantur. Qua in re legendus Henricus Milman in sua *History of Latin Christianity* etc. (Londini 1854-56); nec non Robertus Ferguson, *Luther, his times, character and works* (Ib. 1848), et S. A. I. de Ruever-Groneman, *Diatribes in Ioan. Wiclifi vitam, ingenium, scripta* (Ultrai. 1837).

VII. Artes e Graecia olim exulantes in Italiam se receperunt, ubi mirum dictu est quo iubare micuerint, qua excelluerint venustate; at labentibus saeculis e sublimi corruentes, paulatim pessum ire et, imperii sede Byzantium translata, contabescere coeperunt; tandem, barbaris Italiam invadentibus, extinctae ac illorum manibus praefocatae sunt. Quis nostrum nunc Homeri Virgiliique poemata, quis Tullii Demosthenisque eloquentiam, quis immo Chrysostomum et Basilium, Hieronymum et Nazianzenum, Prudentium et Sedulium admiraretur, nisi in Catholica Ecclesia, in arce veluti tutissima, graecum et latinum sermonem servari studiose curavissent parentes hi catholici nominis? ⁽¹⁾ Quod quanti momenti fuerit, tam ad integritatem doctrinae servandam, quam ad humanitatis artes tuendas, ii existimabunt, qui turpissimum putant politiores artes, nostrae cum sint, ignavia et socordia Italorum fieri alienas: quae quam late pateant breviter videamus.

Saeculo XVIII exeunte, quidam in Gallia pseudosophi, tenues homines, sed arrogantes, imperiti, loquacissimi, veluti teterrimae belluae solutae catenis, in Iesu Christi Ecclesiam irrumpentes, babelicum opus in eius ruinam evehere aggressi sunt. Quo in negotio, XVI saeculi haereticis sibi ad imitandum propositis, vernaculo tantum idiomate, reliquis posthabitis, utendum tam in sacris, quam in profanis rebus esse dixerunt. Verum quum illi vernacula vocabula tantum in sacra liturgia adhiberi vellent, Dalambertianae encyclopaediae scriptoribus, Voltairii insufflante daemone, ultra progredi visum est, graecis latinisque litteris valedicto, scriptisque novatorum unice ad studendum propositis. Semel enim (ita ipsi) ecclesiasticarum traditionum abrupta serie, et ab antiquis magno intervallo praesentibus seiunctis, primum fiet sensim priora oblivisci, ac nova placita, obsita quidem multa barbarie, obvoluta paupertate incredibili orationis, interim catholicae doctrinae inimica, venditare. Quis enim graecae latinaeque linguae ignarus sacros codices et Patres Ecclesiae perleget, graece latineque

Graecae latinaeque litterae, sine speciali Maximorum Pontificum cura, deletae fuissent.

(1) Vide opellam, cui titulus: *Thomae Vallaurii De latinis christianae sapientiae Scriptoribus Oratio, habita studiis rite auspicandis in auditorio maximo R. Archigymnasii Taurinensis, III non. novembr., an. MDCCCLV.* Augustae Taurinorum ex officina regia, an. M. DCCC. LV.

exaratos? Quis non perlegens fidem nutriet puram erroribus, pietatem fovebit in se? Fide temerata ac pietate evanescente, quo non ruere licebit?

Novatoribus restiterunt Romani Pontifices.

Arcanum scelestumque consilium Romani Pontifices retexerunt, neque hilum ab ea, quam ab Apostolis accepere, doctrina desciscentes, non modo acta Sanctae Sedis, conciliorum decreta, officium divinum, sacram liturgiam caeteraque omnia ad Dei cultum pertinentia, latino sermone inter Latinos, inter Graecos Graeco peragi iusserunt, ut ab omni antiquitate acceptum fuerat; verum etiam in academiis et studiorum gymnasiis homines adlegerunt, qui idiomata varia callentes, docerent optima spei adolescentes, difficiliora quaeque exponerent, lautioribus stipendiis decretis, profusis merito honoribus. Cuius quidem rei illustre testimonium fuere (ut caeteros silentio praetereamus) duo eminentissimi S. R. E. Cardinales, quos praesens actas demirata est, posterique, vix credentes, demirabuntur, Mai et Mezzofanti, quorum mortem deflet sapientia, quosque immortales futuros optavisset. Ille, ad miraculum doctus, plurima vetustiora Graecarum et Latinarum litterarum monumenta ubique ex tabulariis eruit, quae periisse arbitrabantur sapientes: hic, novo fere inauditoque exemplo, innumera noscens totius orbis idiomata, ephebeum illud mundo percelebre, quod *De Propaganda Fide* dicitur, administrans (quo ex quatuor ventis alumni conveniunt, mirum dictu! in unitate sermonis Ecclesiae Latinae fidei unitatem adquisituri), cura et studio, dictis atque exemplis mirifice auxit, illustravit, innovans quodammodo prodigium, quod in *Actis apostolorum* legitur⁽¹⁾. Sartum itaque et tectum, contra haereticorum et novatorum deliramenta, Pontifices Maximi Romanae gentis, qua nulla nobilior, potentior, illustrior, eloquium servantes, et optimo usi sunt instrumento ad suam potentiam, quae extenditur a mari usque ad mare, declarandam, et vix dici potest quam bene de studiis universis meriti sint, quae, Latino Graecoque deficiente idiomate, maxima ex parte periissent.

Quae profecto demonstrant, etiamsi sacrae litterae non exstarent, pontificii magisterii culmen divinitus constitutum fuisse, ut non modo futurae vitae praemia capessendi desiderium vehemens mortalibus iniiceret, sed

(1) II, 6—12.

etiam vitae praesentis officia docens, beatitatemque fovens societatis humanae, illos ad caelestem Hierusalem, quae Christus est, veluti manu duceret. « Dubitabimus itaque, cum Augustino concludendum, nos eius « Ecclesiae condere gremio, quae usque ad confessionem generis humani « ab Apostolica Sede, per successiones episcoporum, frustra haereticis circumlatrantibus, et partim plebis ipsius iudicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum maiestate damnatis, columnen auctoritatis obtinuit? Cui nolle primas dare, vel summae profecto impietatis « est, vel praecipitis arrogantiae »⁽¹⁾. « Haec enim, ut Irenaeus habet, « est vitae introitus: omnes autem reliqui fures sunt et latrones »⁽²⁾.

VIII. Sed iam ad propositum e longiore diverticulo redeamus. Quamquam collectiones, quas supra innuimus, plurimi a doctis viris habentur, nihilominus in tam lato campo plenae adhuc crebraeque spicae erant colligendae. Omnium, ut dictum est, praestantissima Cocquelinii recensio est (cuius exemplaria omnia ad unum venditata, nullibi reperire est; et si aliquod fortuito habeatur, illud grandi pecunia vendi bibliophilis comperitum est), eamque iterum praelo consignare Taurinensibus Editoribus visum cum esset, duo prae oculis fuerunt habenda, ut eius explerentur lacunae, et, quantum fieri posset, librorum menda tollerentur. Quod qua ratione se consecuturos sperarent, pluries professi sunt; et primo quidem in eo quod dederunt operis *Programmate*⁽³⁾; deinde in *Litteris ad Primates*,

Consilium et labor Editorum Taurinensium in hac nova editione adornanda.

(1) *De utilitate credendi*, cap. xvii, n. 75.

(2) *Contra haereses*, l. III, cap. I.

(3) Aliqua ex eo excerpta hic retulisse iuvabit: « Romam deinde petivimus Pontificem Opt. Max. adituri, qui ut nostram mentem agnovit, quo est animo, quae est pietate, mirifice laetatus, nostrum laborem complexus est, suo oraculo adprobavit, eique tota mente benedixit. E. mi principis Francisci S. R. E. Card. Gaude auspicia accesserunt, sub quibus, Romae doctorum virorum Consessus tabulariis ac bibliothecis lustrandis, diplomatibus nondum editis colligendis, editisque cum suis originalibus conferendis constitutus est, ut cum Taurinensibus operis curatoribus conferens, nova nostra editio authenticarum tabularum fidei reddita, ad Pium usque PP. IX (quem diu sospitet Deus) perducta, copiosis et analyticis indicibus affabre confectis distincta, elegantibus typis nitida, vendenda minoris quam ceterae omnes hucusque impressae, castigata ad unguem exque omni parte integra, Deo opitulante, ex officina Henrici Dalmazzo prodiret. Atque, ne videamur hic lectorem lusisse dolis, plus quam centum S. Leonis Magno, nusquam edita, Romani iam collegere documenta VV. DD.: centum vero ac fere triginta Pontifici Lamber-

Patriarchas, Archiepiscopos et Episcopos universi orbis Catholici, quorum exemplar ad quotquot sunt ubique terrarum S. Sedis Legatos Roma missum fuit ⁽¹⁾; ac postremo in *Verbis lectori benevolo* primo volumini praemis-

tinio pertinentia, nondum aut sparsim prolata in lucem, dum Romae moraremur, magno nos emisse fatebimur, id ipsum cum reliquis Summis Romanae Ecclesiae Antistitibus facturos pollicentes.

« Quos tulimus labores, quas fecimus impensas quisque per se intelligit. Itineribus namque conficiendis, libris undique colligendis, peritorum hominum adhibendis ingeniis, archiviiis ubique locorum examinandis et id genus sexcentis aliis praestandis, regia sane gaza opus esset. Quod profecto eo dicimus, ut et qui iam nostrae Bullarii editioni subscripsere, eos subscripsisse non poeniteat, quique nondum suum dedere nomen, illud dare festinent.

« Bullas vero et diplomata numquam alias coniunctim edita, distinctis voluminibus, eodem tempore dabimus. Quae veluti Cocqueliniani Bullarii *Appendicem* conflabunt, illius sane complementum necessarium. Augustae Taurinorum kal. sextilis MDCCLVII ».

(1) En Litterarum tenor: « Excellentissime in Christo Pater et Domine!

« Annus iam elapsus est, ex quo innumeri, iique illustres pietate viri christiano nomini studiisque gravioribus addicti, praestolabantur fore ut, eorum votis facientes satis, Magnum Bullarium Romanum, typis Mainardi adornatum saeculo xviii ineunte, cuius exemplaria ad unum omnia multo aere venundata nullibi reperire est, in novam nos lucem proferremus. Egregium sane, at plenum aleae negotium! Nupera siquidem nostra haec editio, quamquam fideliter cum romana editione conveniat, tamen eam verbo ad verbum reddere nequit. In primis, hic illic erroribus accurate est Mainardiana impressio expurganda; plurimis deinde additamentis amplificanda, locupletanda nonnullis animadversionibus; non quod Cocquelinium oblivionis, aut socordiae Mainardium incusemus, sed quia invicte patet multa in eorum collectione, ut ut ditissima, desiderari, quae forsitan ipsi habere non potuerunt.

« Recentiora insuper tempora ingressis nobis octo occurrunt Pontifices in Petri Cathedra a Benedicto XIV, quorum Bullas, quoad fieri poterit accuratius, colligemus. Verum enim vero, non pauca adhuc monumenta pontificia exulant ex omnibus hucusque excusis Bullariis: multa bibliothecae per universum orbem disseminatae nos celant, quibus videlicet documentis solerter investigandis colligendisque adlaborabit romana Doctissimorum Hominum Congregatio (pro cuius institutione ad locupletandum expoliendumque Romanum Bullarium enixe nostrum protectorem E. mum Card. Gaude obsecravimus), magnam, ingentem sacram gazam adeptura. Quae omnia, quamvis aequis rerum aestimatoribus nimis salebrosa sint visa, tamen non defuere alia ad animum labefactandum multo maiora.

« Vidimus enim, penitusque perspeximus aetatem hanc nostram levissima graviorum studiorum despicientia nulli parem, libentissime ac veluti ambabus ulnis libros complecti, qui profanas novitates edocent; atque a veritate auditum avertentem,

sis ⁽¹⁾. Unum hic addimus, cui nemo sane refragabitur, Taurinensem Magni Bullarii Romani editionem, SS. D. N. PII PP. IX benedictione erectam, subque Em. S. R. E. Cardinalis FRANCISCI GAUDE auspiciis positam (qui ingenio et doctrina, consilio et opera eidem intentius adest), antea actis omnibus quam longissime praestare. Namque iis omnibus, quibus tam venustati, quam emendationi operis cautum est, duo insuper accedunt, quae mirum in modum illud lautissime exornent, *Continuatio* videlicet, atque *Appendix*. Haec, quam distincta a Bullario volumina capiunt, ditissimam et lectissimam monumentorum praefert segetem; quae ex tabulariis Vaticanis exscripta, vel ex privatis bibliothecis commodata, vel

ad fabulas esse conversam (II *ad Timoth.* iv, 4). Tetrum revera, miserum, detestabile, nihilominus praesens, exploratumque rerum ad religionem spectantium fastidium! Ex quo non modo utilitatem fere nullam nobis opus tam amplum suscepturis licuit sperare, verum et rei familiaris iactura non mediocriter fuit pertimescenda. Quid igitur? Palam loquutos fuisse haud nos poenitebit. Plus apud nos bonorum vota precesque, E. mi Gaude Cardinalis patrocinium, Summi Pontificis secunda omina valere, quam mittendae pecuniae timor! Quamobrem opus aggressi, quod bonum faustumque sit, alterum Bullarii volumen iam in lucem protulimus.

« Manum nunc tertio imposituris visum est ad universum Ven. Episcoporum ordinem confugere, ut vigiles ipsi christiani gregis pastores nostrum non contemnendum in sacra monimenta studium complectantur, adiuvent, foveant, et una simul Catholicae Ecclesiae bono consulant, eiusque hostibus os impudentissimum obstruant. Nos enim animo dumtaxat vigemus; sed valeant, ita nos Deus fortunet, recta, vera, prospera consilia!

« Te itaque, excellentissime Domine, atque venerabilis Pater, oramus atque obtestamur, ut qua es in Deum pietate, qua in Christi oves diligentia, si quae in tuae Dioecesis tabulariis et bibliothecis ad Capitula, Ecclesias, Monasteria pertinentibus Bullae sunt nondum editae, eas affabre ex suis autographis exscribi, adque nos mittere festines: quod pergratum nobis, iisque acceptum scimus, quibus cordi est Pontificum decreta, privilegia et id genus alia non archiviorum pluteis abscondi, tinearum epulas, ast in communem utilitatem commodumque proferri.

« Quoniam vero ab tot curis hominumque doctissimorum consiliis paullo nobis copiosiore additionum segetem subnascituram praevidemus, atque nonnulla, serius ad nos delata, locum in excusis voluminibus haud nacta sunt, hinc *Appendicis* necessitas operi addendae apparuit, in qua sedem etiam habebunt omnia a Cocquelinio, utpote dubia aut suspecta, aut etiam ignota, scitu nihilominus doctis viris dignissima.

« Augustae Taurinorum, kal. decembris MDCCLVII ».

(1) Vid. tom. I, pag. 5-11 huiusce editionis.

ex operibus compluribus variisque excerpta, secundis curis romanorum virorum Sacrae Theologiae et Ss. Canonum peritorum, nunc primum in lucem prodit. Qua certe collectione, si rerum peregrinitatem, praestantiam ac copiam spectes, nihil dici excogitarique utilius potuit: quemadmodum conceptissimis verbis in praefatione ad limen *Appendicis* voluminis prioris, ipsi editores curatoresque operis profitentur.

Ad *Continuationem* vero quod attinet, breviter est adnotandum, eam constare ex iis, quae sub PP. Clemente XIII et XIV, Pio VI, VII et VIII, Leone XII, Gregorio XVI et Pio IX, feliciter regnante, acta fuere, quaeque tantae dignitatis sunt et praestantiae, ut nemo, quamvis rerum omnium incuriosus, velit ea non habere perspecta. Etenim saeculo xviii labente, atque xix ineunte, philosophandi cacoëthes, rerum novarum libido, virus Iansenistarum sub pietatis fuce in aemulationem legis propinatum, tumultus populorum impetusque bellantium, arcana et nefanda sectarum studia, omnia demum confusa, sus deque agitata minabantur fore graves ne redirent ignorantiae barbariaeque tenebrae. Eo namque dementiae ventum fuerat, ut nihil uspiam esset sancti, nihil impolluti, atque in ipsum venerandum in terris Iesu Christi Vicarium perditum homines violentas manus iniicerent, eum e sede sua deturbarent, in exilium agerent, ubi aerumnis confectus martyr diem obiit supremum. Testis est Gallia quae, inter caetera, impudentissimum illud *Rationis*, quod vocabant, simulacrum se vidisse siccis oculis, vix sibi credit; testis est Italia, quae duos sanctissimos Pontifices Maximos, praedonum stipante caterva, pulsos Urbe, extorres aspexit: testes iam omnes Europae populi qui de iustitia, pietate, moribus actum fuisse arbitrabantur, quum exultarent impii, et inter caedes sonitusque flammaram, ruentium domorum fragores, ploratus et ululatus furiose iucundarentur. Robur certe plusquam humanum in animo fuit utrique Clementi, Rezzonico et Ganganellio, utrique Pio, Braschio et Claramontio, qui, ut alios reticeamus, Petri naviculam, fluctibus intumescens maris fere obrutam, ad portum, auxiliante Deo, tandem aliquando incolumem perduxerunt ⁽¹⁾.

(1) Quae hic obiter tanguntur, fuse explicantur non solum in *ecclesiastica* et *civili* horum temporum *historia*, sed etiam in pluribus monographiis, quarum, le-

Ea meminisse tempora horret animus, quibus nihil multis annis sol vidit indignius, quaeque ad barbariem et pristinam feritatem viam stravissent, nisi Romani Pontifices praesentibus malis occurrissent, obsecrantes, increpantes in omni patientia et doctrina. Quis igitur, hisce perspectis, dubitabit quin ex horum Pontificum actis magnum sit Taurinensi Bullario emolumentum accessurum et decus? Quis consilium Editorum optimamque in sacra et severiora studia voluntatem non laudibus prosequetur? Quis imo cum iis non conferet, qui humanae societati non mediocriter profuerunt vel inventis vel instauratis disciplinis; qua gloria nulla maior, illustrior nulla esse potest?

IX. Verum enimvero manum ab scribendo non retrahemus, quin Sanctissimi Domini Nostri Pii PP. IX Pontificis Optimi Maximi in hanc Taurinatem editionem perbreve promeritorum notitiam attexamus; quod certe consilium ab omnibus probatum iri confidimus. Etenim licet Sanctissimi huius christiani nominis parentis in hocce opus studium ac sollicitudo nullis omnino meritis rependi possit; nihilominus humillimum aliquod mnemosynon gratique animi argumentum in his pagellis esse praebendum optime editores existimarunt, iique omnes existimabunt, qui pro acceptis beneficiis gratias non modo agendas, sed et referendas et habendas esse autumant; amplissimaeque insuper dignitatis fastigium, et eximias virtutes in Iesu Christi in terris Vicario venerari sanctum et ratum habent, *scientes quid Apostolicae Sedi, cum omnes hoc loco positi ipsum sequi desideremus Apo-*

Sanctissimi Domini Nostri Pii Papae IX in Taurinatem Bullarii Editionem beneficia obiter attinguntur.

ctoris commodo, unam aut aliam recensemus. Ioannes Crétineau-Joly, *Clément XIV et les Jésuites; et Défense de Clément XIV* (Paris 1847) — P. Augustinus Theiner, *Geschichte des Pontificats Clément XIV* (Lipsiae et Parisiis 1833) — Amatus Guillon, *Les martyrs de la foi* (Paris 1821) — Carolus Durozoir, *Éloge historique et religieux de Pie VI, avec l'histoire religieuse de l'Europe sous son pontificat* (Ib. 1825) — Placidus Muth, *Gedächtnissfeier der Befreiung Pius VII aus französischer Gefangenschaft* (Erfordiae 1814) — Jaeger, *Lebensbeschreibung des Papstes Pius VII* (Francof. 1825) — Artaud de Montor, *Histoire de la vie et du pontificat du pape Pie VII* (Parisiis et alibi 1836-1840) — Eminentissimus Pacca S. R. E. cardinalis, *Memorie istoriche per servire alla storia ecclesiastica del secolo XIX* — Ioannes Franciscus Maguire, *Rome: its Rules and its Institutions* (Londini 1857).

stolum, debeat, a quo ipse episcopatus et tota auctoritas nominis huius emerit⁽¹⁾.

Ut itaque in libraria Henrici Dalmazzo officina Cocquelinianum Bullarium praelo submitti novit Pontifex Maximus, statim, litteris datis Romae iv kalendas martias MDCCCLV ab Eminentissimo S. R. E. Cardinali Iacobo Antonelli, Pontificis M. ab actis, egregii animi sui argumenta impertivit: editoribus bene omnia auspicatus, operi benedixit, eiusque pontificatus acta in Bullarii *Continuationem* inserenda regali munificentia concessit. Id enim temporis idea tantum editionis suscipiendae affulserat; atque nisi duos post annos, primo huius editionis volumini non admoveere manus officinatores dalmatiani. Quae enim, quasi operis praegustandi causa, Augustae Taurinorum an. MDCCCLVI diem per rimas perspexit, malo omine incepta, misella profecto incomptaque, et quodam afflatu noxio cassa et inanis, velut in abortivo evanuit⁽²⁾. Tunc Henricus Dalmazzo, editorum alter, amicorum superveniente consilio, Romam, iter melius doctus, petiit, ubi duos circiter menses moratus (martio et aprili an. MDCCCLVII), Eminentiss. S. R. E. Francisco Cardinali Gaude, praeclaro operis patrono adiuvante, fovente, opitulante, de nova editione suscipienda, de *Continuatione et Appendice* adornanda, de emendatione Romanae editionis conficienda, de Collegio Virorum sacrae theologiae sacrorumque canonum peritorum in Urbe adlegendo multa et varia molitus est. Atque ita, disiecto priori in lubrico et instabili, novum veluti operis fundamentum iecit inconcussum firmumque.

Eodem quoque anno MDCCCLVII ad universos Pontificiae Ditionis episcopos litterae missae fuere a Praefecto Sacri Consilii Tridentinis decretis interpretandis, ut Taurinensem Bullarii editionem in suis dioecibus disseminando incumbere, ea maxime de causa, quod id genus opera, quem sibi proposuere, portum arripere haud possunt, nisi ea episcoporum ve-

(1) *Innocent. I, Epist. XXIX ad Conc. Carthag. n. 1.*

(2) Editores Franco et Dalmazzo, prope inaudito exemplo, priores triginta huius abortivae editionis fasciculos reiecerunt, optimo sane consilio, sed magno pecuniae detrimento.

nerabilis ordo foveat, adiuvet, opituletur⁽¹⁾. Interim, altero anno (MDCCCLIX), quum idem Dalmazzo Romam iterum se conferret, quartum Bullarii volumen Sanctissimo Patri oblaturus, nova et magna clementiae suae pignora accepit. Etenim Beatissimus Pontifex perhumaniter eum excipiens, consilium eius studiumque laudavit, laboribus fauste ominatus est, atque operi iterum iterumque benedixit. Vaticani insuper tabularii scrinia, in huiusce editionis commodum patere, Eminentissimo Card. Gaude poscente, concessit, unde partim nova eruere, partim a Cocquelinio edita ad archetypum recognoscere liceret, quam fructuose, quam apte nemo non videt. Magnum dein pulcherrimumque aureum numisma sua imagine caelatum, non munificentiae modo, sed et favoris sui praeclare indicium praebuit. Tandem, encycliis Romae datis nonis iulii MDCCCLIX, ad omnes catholici orbis ecclesiarum antistites, per manus Eminentiss. Principis Patroni⁽²⁾, « Pius IX, Pontifex Optimus Maximus, quem Deus « Ecclesiae suae sospitem servet, tibi, uti ceteris locorum Ordinariis, « sponte lubenterque indulget, ut si forte archivaria consulendi, ac diplo-

(1) Epistolam ipsissimis verbis referimus: — « *Esce in Torino per i tipi di Enrico Dalmazzo una nuova ristampa del Bollario Romano, la quale, mentre supplisce alle antiche edizioni oramai divenute assai rare e costose, viene altresì per opera di distinti ed esperti Ecclesiastici in piena corrispondenza con teologi e canonisti di Roma, corredata di copiosissime aggiunte di bolle, brevi, diplomi e lettere apostoliche riguardanti non solo il dogma, ma eziandio la disciplina della Chiesa, desunte da varie opere in cui trovansi qua e là sparse, non che da antiche pergamene e manoscritti che potranno ricopiarsi nei più accreditati archivi, come meglio l'Eminenza V. Reverendissima rileverà dall'unito programma. Da questi brevi cenni è agevole arguire la utilità ed importanza di una impresa che ripromette di vieppiù diffondere e rendere comune la conoscenza di questi insigni monumenti in cui si racchiude così ricco tesoro di pontificia sapienza. Per la qual cosa questa Sagra Congregazione del Concilio viene autorizzata ad interessare lo zelo di V. Eminenza Reverendissima, onde nel modo che più Le sembrerà opportuno e conveniente si degni cooperare alla diffusione di un'opera, che, attese le sue vaste proporzioni, non potrebbe essere coronata da un prospero successo ove dagli Ecclesiastici, e specialmente dall'Episcopato, non ottenesse un benevolo incoraggiamento.... — Roma, dicembre 1857. — Il Segretario della S. Congregazione del Concilio — Quaglia.*

(2) Haec inter alia scribit Eminentissimus Cardinalis Gaude in dictis encycliis ad universi orbis Praesules, unde excerpimus pauca haec verba.

« mata in usum nostrum extrahendi munus alicui e canonicis viris, sive
 « Cathedralium, sive Collegiatarum Ecclesiarum tuarum committere lu-
 « beat, ipsos, dum actu officio illi obeundo operam impendent, a choralis
 « servitii onere ita pro tuo arbitrio ac prudentia dispensare valeas, ac
 « si reapse choro interessent. Qua quidem re plurima hactenus in hanc
 « Bullarii editionem, exhibita apostolicae benignitatis argumenta, novo,
 « eoque amplissimo, paternae sollicitudinis pignore auxit atque cu-
 « mulavit ».

Conclusio rerum
 hucusque exposita-
 rum.

X. Quae de Romani Bullarii dignitate ac praestantia hactenus, can-
 dide Lector, praefati sumus, ea adumbrata potius quam plene exposita
 sunt existimanda. Nobis enim sacrae profanaeque eruditionis latissimum
 campum excurrentibus, non paucae pagellae, sed integrum conscribendum
 volumen fuisset, ut earum partes, quae amplissimae sunt cognituque de-
 lectabiles, enucleare commode possemus. Pauca nihilominus, quae sumus
 loquuti, huiusmodi esse arbitramur, quae non improbata doctis, ab omnibus
 bona venia acceptum iri speramus. Maximus vero fructus, ni nostra nos
 fallit opinio, expositae a nobis sententiae hic apparebit, si opus hoc magnum
 non solum theologiae sacrorumque canonum studiosi, sed etiam qui in
 humaniores disciplinas incumbunt excipient aequi bonique. Quum enim
 vehementer cupiamus, omnes illam, quam nos inenarrabili Dei beneficio
 a pueris hausimus in ipsius Catholicae Ecclesiae sinu, fidem amplecti,
 illam tueri profiterique, etiamsi pro ea mori necesse foret; ineffabili an-
 gimur moestitia quoties nostra leviter inepteque iudicari, impieque dilacerari
 ab iis videmus, qui vel nostrarum rerum ignari, vel ratione perversis
 opinionibus abrepta, dum silere oporteret, loquuntur mendacia, calumnian-
 tur, aspernantur, lacesunt maledictis. Humanissimum enim ac iustitiae
 plenum nobis videtur veritati ubicumque honorem exhibere ac observantiam
 profiteri: quo saepe factum est, ut qui antea iniusti essent rerum aestima-
 tores, atque in illam scelesti ac furiosi ruerent, meliora postea edocti, male
 partum, male gestum, male detentum erroris imperium abdicaverint, et in
 pristinam lucem dignitatemque se vindicaverint, ex persecutoribus *vasa*
electionis effecti.

Deum, dum haec scribimus, enixe oramus ut, depulsa ab hominum men-

tibus caligine, cordibusque eorum Sancti Spiritus igne succensis, videant
 universi veritatem, videndo intelligant, intelligendo complectantur et dili-
 gant. Qui si illuxerit dies, quo in Vaticano monte sidus illud fulgidum
 omnes homines in viam salutis et in semitam mandatorum Domini sequan-
 tur, tunc demum uno ore fateri cogentur Romanorum Pontificum in Ecclesia
 Iesu Christi administranda sapientiam et prudentiam, in refraenandis vitiis ro-
 bur, in docendo *infallibilitatem*, in admonendo benignitatem, in adducen-
 dis ad salutem errantibus zelum, fidem in credendo incorruptam, spem
 in Deum firmissimam, in omnes charitatem. Hunc ex animo diem votis
 urgemus, quo, iuxta divinum oraculum, hominibus vocem Romani Pon-
 tificis unice audientibus, qui sacra Iesu Christi vice in terris defungitur,
fiet unum ovile et unus pastor ⁽¹⁾.

(1) IOAN. X, 16.

OPERIS TAURINENSES CURATORES.

MONITUM LECTORI

Ne mirere, Bullarum in hoc volumine collectionem a pagina numero 17 distincta incipere. Etenim quum illud in lucem edidimus, credideramus fore ut sexdecim pagellae operis titulum ac litterariam praefationem capere possent: at nostra nos sefellit opinio. Necesse itaque fuit praefationis paginas romano caractere ob-signare, voluminis haud immutato paginarum ordine.

EDITORES.

Sequitur pag. 17, ALEXANDER PP. II.

MONITUM EDITORUM

(addend. ad pag. XXXVII Tom. II)

Iactata temporum fortuna, atque graves morbi, quibus diu laboraverunt ambo Editores, in causa fuerunt cur et tam sero totius operis Praefatio in lucem prodierit, et nonnulla in eam irrepserint vel iamdiu in altera nostri programmatis editione emendata, vel quae Romani VV. DD. (qui illam ut ut specialibus eorum munis extraneam obiter percurrere non detrectarunt) expungenda sive mutanda adnotaverant. Maioris hic momenti errata inteximus Lectoris commodo.

ERRATA

CORRIGE

Pag.	lin.	ERRATA	CORRIGE
III	10	depositum credendarum et sperandarum veritatum Ecclesiae suae concreditum	depositum fidei Ecclesiae suae concreditum
IV	7	quoque maiore adnisu evellitur	quo ³ maiori adnisu eam conantur evellere
XIX	10	Ripoll, Ministri generalis	Ripoll, Magistri generalis
XXVII	^{penni-} _{in nota}	nusquam edita	in veteri Bullario ommissa
XXX	20	martyr	martyribus pene comparandus